

Зашикільняк Л. О.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В 1921–1939 рр.

Розглянуто розвиток досліджень і поширення історичних знань з історії України у Львівському університеті в період між першою та другою світовими війнами; показано, що внаслідок обмежень, запроваджених польською владою, українська наука й освіта були змушені шукати можливостей пристосування до нових умов, наслідком чого стало утворення і діяльність Українського таємного університету; це дозволило продовжити підготовку істориків усупереч заборонам влади; українська історична проблематика знайшла певне відображення в навчальних курсах і дослідженнях окремих польських професорів університету, а також підготовці фахових наукових кадрів.

Ключові слова: історія України, Львівський університет, Український таємний університет, українська історіографія, польська історіографія.

Після розпаду Австро-Угорщини, відновлення польської державності й поразки українців у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Львів і Галичина опинилися в складі Республіки Польща, а Львівський університет був підпорядкований владним інституціям у Варшаві й отримав ім'я Яна Казимира. Було ухвалено новий Статут університету (1924), а філософський факультет було розділено на два – гуманістичний і математично-природничий (1924). Історія стала відділенням на гуманістичному факультеті. Рішенням польської влади університет перетворено на виключно польський навчальний заклад з єдиною польською мовою викладання (за винятком спеціальних кафедр і предметів), усі українські кафедри закрито, а для української молоді вступ до університету обмежено необхідністю прийняття польського громадянства і службою в польській армії. Зрозуміло, що для значної частини української молоді, яка підтримувала ЗУНР і сподівалася визнання української державності, такі умови були неприйнятні, принаймні до 1923 р., коли за рішенням Ради послів Антанти було затверджено східний кордон Польщі за умовами Ризького мирного договору 1921 р.

Спроби української інтелігенції домогтися від польської влади відкриття у Львові чи Галичині українського університету через різні обставини закінчилися невдачею. У зв'язку з цим ще в серпні 1919 р. на засіданні секції Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) було схвалене рішення не чекати «милості» від польських властей, а організувати «університетські курси» в складі двох факультетів – філософського і юридичного, у зв'язку з якими був би і теологічний факультет, творений митрополитом Андреем

Шептицьким. На цьому ж засіданні затвердили програми курсів з права, філології та історії (підготував І. Крип'якевич) [7, арк. 1].

Університетські курси, які через заборону польської влади у 1921 р. перетворилися на Український таємний університет, стали важливим чинником реалізації ідеї творення автономного українського національно-культурного життя в міжвоєнній Польщі. Упродовж 1921–1924 рр. цей університет підготував чимало українських студентів, зокрема істориків, які згодом відіграли гідну роль у розвитку української науки. У 1921 р. відбулися перемовини ректора Львівського університету Е. Махека з представниками української студентської молоді, яка вимагала відновлення українських кафедр і скасування обмежень при прийомі українців до університету. Ректор відмовився задовольнити ці вимоги, наслідком чого стало оголошення бойкоту Львівського університету українською громадськістю. Звертаючись до польської влади в справі його легалізації було даремно. З огляду на це Сенат українського університету 15 листопада 1922 р. звернувся з меморіалом до Найвищої Ради світової конференції в Парижі та до Ліги Націй у Женеві. У своєму меморіалі члени Сенату після опису важких умов життя університету просили «взяти в оборону перед польською владою найвищу інституцію українського народу в Східній Галичині, тобто український університет, і спричинитися до створення для нього відповідних умов явного існування та праці» [5, с. 101–102; 2].

Діяльність Українського таємного університету (УТУ), незважаючи на заборону влади, успішно тривала майже п'ять років, а в період

найбільшого розвитку на чотирьох відділах (факультетах – філософському, правничому, медичному та технічному) навчалося понад 1300 студентів, викладання провадили 55 професорів і доцентів [3]. На філософському факультеті у 1920 р. сформувалося відділення історії («Семинар для української історії»), на якому майже всі заняття проводив учень М. Грушевського Іван Крип'якевич, а окремі курси викладали також його учні Мирон Кордуба і Богдан Барвінський. Спочатку на історію записався лише один студент, але вже до кінця літнього семестру 1921 р. на двох відділеннях семінару («нижчому» і «вищому») навчалося 30 студентів; у 1921–1922 рр. їх було вже 55 (у 1922–1923 рр. – 45) [4]. Програма занять з історії в УТУ в 1920–1921 рр. включала лекції з курсів «Всесвітня історія», «Огляд історії України» та семінару «Історичні вправи». У 1921–1922 рр. на історичному відділенні були проведені заняття з таких курсів: «Методологія історії» (М. Кордуба), «Історія Української держави в XVII–XVIII ст.» (І. Крип'якевич), а також два семінари – з всесвітньої історії та «для історії України». У 1922–1923 рр. студенти прослухали курси «Доба Людовика XIV» (М. Кордуба) і «Українська історіографія XIX–XX ст.» (І. Крип'якевич), а також узяли участь у семінарах із всесвітньої та української історії. Більшість занять того року проводив І. Крип'якевич [4].

Важливо підкреслити, що всупереч усім перешкодам підготовка істориків в УТУ провадилася на високому науковому рівні, про що свідчать спогади тодішніх студентів, а також видані на склографі курси лекцій професорів (нині вони є бібліографічною рідкістю). Уже в першому семестрі 1921/1922 навч. року учень М. Грушевського професор М. Кордуба (1876–1947) прочитав студентам-історикам новаторський курс «Методологія історії» (1 год лекцій і 2 год практичних занять), який студенти зуміли записати, а потім і видати як посібник (1922 р.). Цей історик був уже до війни знаний з численних публікацій про світову історіографію, досліджував і видавав праці та документи з історії Козаччини, міжнародних відносин у XVII ст. та інших історичних проблем [11, с. 453–466]. Фактично, це був перший університетський курс з теоретичної історії, підготовлений і прочитаний українським істориком. У ньому він спирався переважно на німецьких та французьких авторів і трактував методологію як важливу галузь історичного знання. Історію він вважав «наукою про культуру», а особливе місце відводив роботі з історичними джерелами, вибору теми та організації історичного матеріалу.

З тексту посібника можна судити про позитивістські уподобання історика.

У наступному навчальному році М. Кордуба прочитав курс «Доба Людовика XIV» (2 год лекцій і 3 год практичних занять), який так само був виданий для послуг студентів на склографі. Історію Франції вчений пов'язував з історією України, вважаючи, що в той самий час український народ досягнув високого розвитку завдяки козацькому рухові.

Не менш плідною була викладацька та організаційна діяльність в УТУ ще одного учня М. Грушевського – І. Крип'якевича (1886–1967). Цей різнобічний історик у міжвоєнний період посилено працював над синтезом української історії, а також історією Козаччини та біографією Б. Хмельницького. В УТУ він прочитав курс «Історія Української Держави XVII–XVIII ст.», який був літографічно виданий у 1922 р., а також курс «Українська історіографія XIX–XX ст.» (так само виданий у 1923 р.). У першому курсі історик на підставі власних дослідів показував процес формування козацької державності, яка згодом одержала назву Гетьманщини, доводив, що козацький рух був спрямований на творення окремої української державності і сформував її підстави. Новаторський характер мав також курс української історіографії, яку історик розпочинав від Київської держави та посталих тоді літописів, провадив далі до козацьких «літописів» XVI–XVIII і XIX ст. Він наголошував на зміні форм історичного письменства, класифікував різномірну історичну літературу модерного часу. Провідною ідеєю, яка проходила через увесь курс (практично, всі курси вченого), була ідея спадкоємності української державності, що ставило його в один ряд з представниками «державницького» напрямку в українській історіографії.

Студент тогочасного УТУ Степан Волинець у своїх спогадах підкреслював особливу увагу І. Крип'якевича до питань методики наукової праці, високий рівень проведення ним семінарських занять, під час яких постійно відбувалися дискусії над рефератами слухачів. За сприяння І. Крип'якевича студенти почали видавати «Історичний вісник», у якому друкували свої реферати, підготовлені в семінарах Кордуби і Крип'якевича (вийшло друком три випуски). У спогадах І. Крип'якевич писав, що «це була незвичайно симпатична праця, а те, що це була організація таємна і не дозволена, ще більше підбадьорювало і викладачів, і студентів». А згаданий вище Степан Волинець так описував заняття в УТУ: «Щоб увести в оману поліцію, яка слідкувала за “Академічною громадою” (товариство українських

студентів. – Л. 3.), ми не світили електричного світла, а робили записки з викладів професора І. Крип'якевича при світлі парафінових свічок і то відповідно прислонених. При входній брамі до Народного дому дижурували (чергували. – Л. 3.) студенти, які не мали в тих годинах викладів. Вони при наближенні поліції давали нам про це знати й ми відповідно затирили за собою сліди, що ніби ми відбуваємо невинне засідання “Академічної громади”, а професор зникав у котрійсь із гімназійних клас на вищих поверхах» [1, с. 561–568].

У 1923 р. заняття в таємному університеті призупинилися, передусім через заборону польської влади, погрози, переслідування та арешти студентів і викладачів. Ще майже два роки університет протривав. Але сенс надалі продовжувати ведення приватного університету був невеликий, адже його дипломи ніхто не визнавав, коштів та умов для навчання не було, а студенти й викладачі нагряпляли на серйозні перешкоди як у влаштуванні на роботу, так і в громадському житті. На 1925/1926 навч. рік записалося всього 100 студентів. Усе це унеможлиблювало даліше існування УТУ. У червні 1925 р. на засіданні його Сенату було оголошено розпуск університету, а студенти були скеровані і роз'їхались по інших європейських академіях (Прага, Відень, Гданськ та ін.).

З другої половини 20-х років кількість студентів-українців у Львівському університеті поступово збільшувалась, але українські кафедри чи професори там так і не з'явилися. Натомість українська тематика в різній інтерпретації польських істориків частково була наявна в стінах академії: викладаючи історію Польщі та Європи, польські історики торкалися й окремих питань історії України, точніше українських земель і народу. За офіційними настановами польські вчені продовжували називати українців «русинами» чи «малоросами» і тільки зрідка й ближче до Другої світової війни пробивався термін «українці». Таким же чином намагалися усунути українські назви щодо історичних земель – замість Східної Галичини вживали назву «Східна Малопольща», а тоді – «Червенська земля» [9, с. 257–268]. Однак треба відзначити, що у викладацькій роботі польські історики університету намагалися не наголошувати на ідеологічних чи політичних розбіжностях з українськими вченими, вони робили наголос на фактографічному матеріалі.

Серед польських істориків певну увагу українській проблематиці приділяв знаний дослідник європейського та польського середньовіччя і довголітній керівник кафедри історії Польщі у Львівському університеті Станіслав Закшевський

(1873–1936). Ще до війни він виступав як провідник неоромантичних ідей у польській історіографії, «історичних прав» поляків на землі Галичини, Холмщини і Підляшшя, прибічник національно-демократичної партії, а згодом – маршала Ю. Пілсудського. Уже на першому засіданні львівського Наукового Товариства 21 травня 1921 р. він виступив з доповіддю «Роль Червенської землі в процесі творення Польської держави в XIV ст.», в якій доводив, що від часів Казимира III Червона Русь стала інтегральною частиною Польщі. У міжвоєнний період завдяки його ініціативі у 1935–1939 рр. почав виходити часопис «Ziemia Czerwieńska» («Червенська земля»), у 1938–1939 рр. – «Ziemia i Naród. Głos Ziemi Czerwieńskiej» («Земля і нація. Голос Червенської землі»), метою якого було політично обґрунтувати польську окупацію Східної Галичини. У численних розвідках цей учений, всупереч твердженням тогочасної української історіографії, намагався довести автохтонність поляків у Галичині. Полемізуючи з М. Грушевським, заперечував його теорію політичної та цивілізаційної цілісності української історії, переконуючи, що впродовж віків одна з частин Русі, а саме Червона Русь, культурно та політично була наближена до Польської держави та розвивалася незалежно від решти Русі, як окремий політичний організм. Такий підхід до висвітлення минулого двох народів мав довести виключне право поляків на володіння цією територією. Такі ідеї він розвивав у численних навчальних курсах з середньовічної та ранньомодерної історії Польщі, які читав в університеті в міжвоєнний період [8, с. 379–397].

У 1923/1924 навч. році С. Закшевський прочитав для студентів-істориків університету курс «Історія козацьких війн» («Dzieje wojn kozackich») (3 год на тиждень і година практичних занять). Лекції з цього курсу не були опубліковані, але погляди вченого на цю тематику можна реконструювати на підставі його позауніверситетських публікацій. Він розрізняв «дві козаччини» – у період до 1648 р. і після цього. Перші козаки, вважав він, були захисниками Польщі та Речі Посполитої, а війни під проводом Б. Хмельницького спричинили відрив України від європейського цивілізаційного розвитку і передачу українських земель під впливи Туреччини і Москви; при цьому вчений намагався показати, що Червона Русь залишалася нейтральною стосовно Хмельницького і не підтримала козаків [6, с. 263–264]. Історик виступав також прихильником «ягеллонської ідеї», яка виправдовувала експансію Польщі на схід, а також оптимістичної оцінки спадку Першої Речі Посполитої.

Подібні погляди на українську історію можна було спостерігати і в лекціях інших польських професорів Львівського університету. Серед таких був і відомий польський історик, довголітній керівник кафедри нової всесвітньої історії Львівського університету Адам Шельонговський (1873–1961). Він викладав переважно курси з всесвітньої історії, але торкався в них також питань історії Польщі та України [10, с. 357–379]. Значний вплив на висвітлення ним середньовічного минулого польських та українських земель мала співпраця з політичним табором польських ендеків (національних демократів), яка зводилася до пошуків аргументації одвічної приналежності Червоної Русі до Польщі та «історичних прав поляків на Русі». Підпавши хвилі історичного «оптимізму» та апологетизму, цей дослідник основним історичним завданням польської держави вважав поширення західноєвропейської цивілізації на схід, у Литву та Русь, і піднесення цих народів до ідеалів, які б спиралися на християнську свободу [13, с. 166]. З таких позицій історик оцінював українсько-польські відносини та виводив їх генезу зі слов'янської плеємної епохи, що пов'язувало історичне минуле двох народів спільною слов'янською традицією. Як і більшість прихильників національно-демократичної ідеології, А. Шельонговський наголошував на спільному розвитку польського, литовського та руського народів.

Подібні погляди в стінах університету і в публікаціях проводили також інші відомі польські історики Львівського університету, зокрема, В. Абрагам, Ф. Буяк, Л. Колянковський, Т. Е. Модельський, К. Гартлеб та ін.

Напередодні Другої світової війни тільки учень С. Закшевського приват-доцент кафедри всесвітньої історії середньовіччя Броніслав Влодарський (1895–1974) прочитав для студентів-істориків невеликий курс «Політична історія Русі

до татарської навали» (1 год на тиждень). Зміст курсу мало відрізнявся від поглядів на Русь-Україну, поширених серед тогочасних польських істориків, які трактували Галицько-Волинську державу як «етнічно польські землі».

Проте це не перешкодило деяким (хоча й не багатьом) українцям пройти у Львівському університеті всі стадії навчання й досліджень і захистити докторські дисертації під керівництвом згаданих польських професорів. Так, з семінару С. Закшевського вийшли знані українські історики Микола Андрусак (1902–1985), Володимир Черевко, Марія Добровольська, а докторат під керівництвом А. Шельонговського захистив Іван Карпинець (1898–1954), у семінарі професора Ф. Буяка виріс Роман Зубик (1902–1941). Темі їхніх докторських дисертацій були присвячені питанням історії України [12, с. 241–249].

Таким чином, міжвоєнний період не був сприятливим часом для української історіографії та істориків у Львівському університеті. Цей давній виш залишався одним з найпотужніших центрів науки в регіоні Центрально-Східної Європи, але політичні обставини (включення західноукраїнських земель до складу Польщі) не дозволили продовжити і розвинути фундамент української історіографії, закладений до Першої світової війни. Проте українська історія не зникла зі стін університету, продовжуючи свій розвиток у рамках Українського таємного університету (1921–1925), а тоді в навчальних курсах і підготовці нечисленних кадрів фахових істориків.

Початок Другої світової війни докорінно змінив суспільно-політичну ситуацію як у Польщі, так і на всьому Європейському континенті. Трагічні події війни і зміни геополітичної обстановки в Центрально-Східній Європі драматично відбилися також на Львівському університеті, його викладачах і студентах.

Список літератури

1. Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Ярослав Ісасвич, упоряд. Феодосій Стеблій]. – Львів : Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 2001. – 960 с. – [Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. Вип. 8].
2. Качмар В. М. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) / Качмар Володимир Михайлович. – Львів : Львівський державний університет ім. І. Франка, 1999. – 118 с.
3. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Архів І. П. Крип'якевича, № 149 («Український університет 1920–1922») ; «Список викладачів і студентів 1921–1922 рр.». – б/п.
4. Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаніка. Відділ рукописів. Архів І. П. Крип'якевича, № 170 («Семінар Українського університету 1920–1923») ; «Історичний вісник. Орган студентів істориків Українського Університету у Львові. Виходить неперіодично», 1923, число 1. – б/п.
5. Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України / Мудрий Василь. – Львів : накладом української красної студентської ради, 1923. – 130 с.
6. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця XIX – першої третини XX століття / Руда Оксана. – Львів : Інститут українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАН України, 2010. – 418 с.
7. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Т. Шевченка). – Оп. 1. – Спр. 38 («Протоколи засідань секцій НТШ 1919–1938 рр.»). – 136 арк.
8. Błachowska K. Stanisław Zakrzewski (1873–1936) / Błachowska Katarzyna // *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i*

- XX wieku / [Pod redakcją J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 377–398.
9. Hibel K. “Wojna na mapy”, “wojna na słowa”. Onomastyczne i międzykulturowe aspekty polityki językowej II Rzeczypospolitej w stosunku do mniejszości ukraińskiej w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym / Hibel Kararzyna / [Slavische Sprachgeschichte Bd. 7 hrsg v. Michael Moser]. – Münster : LIT Verlag, 2014. – 325 s.
 10. Maternicki J. Adam Szelągowski (1873–1961) / Maternicki Jerzy // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / [Pod redakcją J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 359–376.
 11. Pedycz W. Myron Korduba (1876–1947) / Pedycz Wasyl // Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku / [Pod redakcją J. Maternickiego przy współpracy L. Zaskilniaka]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2007. – S. 453–466.
 12. Pisulińska J. Doktoraty historyczne na Uniwersytecie Jana Kazimierza 1918–1939 / Pisulińska Joanna // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. / [Pod red. J. Maternickiego]. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2004. – T. I. – S. 233–252.
 13. Szelągowski A. Wzrost państwa polskiego w XV i XVI w. Polska na przełomie wieków średnich i nowych / Szelągowski Adam. – Lwów : Nakł. B. Połonieckiego etc., 1904. – 404 s.

L. Zashkilnyak

HISTORY OF UKRAINE IN LVIV UNIVERSITY IN 1921–1939

There were considered the development of research and knowledge's dissemination on the history of Ukraine in Lviv University through the period between the first and second world wars; the author have shown that due to limitations imposed by the Polish authorities, Ukrainian science and education were forced to find ways to adapt to new conditions, resulting in the formation and activities of Secret Ukrainian University; it allowed continue training historians despite the government's prohibitions; Ukrainian historical perspective found some reflection in courses and research some Polish professors and professional training of scientific Ukrainian personnel.

Keywords: history of Ukraine, Lviv University, Ukrainian Secret University, Ukrainian historiography, Polish historiography.

Матеріал надійшов 10.03.2015

УДК 947:271.4“19”

Будз К. М.

ПІДПІЛЬНІ УКРАЇНСЬКІ ГРЕКО-КАТОЛИКИ І РАДЯНСЬКА ВЛАДА: РЕКОНСТРУКЦІЯ ОПОРУ (на прикладі села Надорожна)

У статті проаналізовано опір «невозз'єднаної» греко-католицької громади с. Надорожна Тлумачького району Івано-Франківської області радянській релігійній політиці загалом та насильницькій православізації Галичини зокрема, з особливою увагою до стратегій та мотивів спротиву. Попри свою нетиповість у галицькому контексті, опозиційний досвід греко-католиків Надорожної вписується в універсальні схеми опору підневільних груп, зокрема селянства.

Ключові слова: УГКЦ, РПЦ, «невозз'єднані» громади, віряни, повсякденний опір.

Під час Другої світової війни Радянський Союз анексував територію Східної Галичини, українське населення якої сповідувало греко-католицизм.

На Львівському «соборі» 1946 р. радянська влада ліквідувала Українську греко-католицьку церкву (далі – УГКЦ) шляхом її позірно добровільного